पुष्पसौरभा, स्त्री, (पुष्पे सौरभं यस्याः । तीव्रगन्धवत्त्वादेव तथात्वम् ।) कलिकारीवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

पुष्पस्वेदः, पुं, (पुष्पाणां स्वेदः ।) पुष्पद्रवः । इति राजनिर्घण्टः ॥

पुष्पहासा, स्त्री, (पुष्पं स्त्रीरजः हास इव यस्याः ।) रजस्वला । इति शब्दरत्नावली ॥

पुष्पहीना, स्त्री, (पुष्पेण हीना ।) उडुम्बरवृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥ निष्कला । रजःशून्या । इति हेमचन्द्रः ॥

पुष्पा, स्त्री, (पुष्पं अभिधेयत्वेनास्त्यस्या इति । अच् । टाप् ।) कर्णपुरी । अधुना भागलपुर इति ख्याता । तत्पर्य्यायः । चम्पा२ मालिनी३ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

पुष्पाजीवः, पुं, (पुष्पैराजीवति जीविकां निर्व्वाहयतीति । आ+जीव+अच् ।) मालाकारः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ५६४ ॥

पुष्पाजीवी, [न्] पुं, (पुष्पैराजीवतीति । आ+जीव+णिनिः ।) मालाकारः । इति जटाधरः ॥

पुष्पाञ्जनं, क्ली, (पुष्पस्य नेत्ररोगविशेषस्य अञ्जनम् ।) अञ्जनभेदः । तत्पर्य्यायः । पुष्पकेतु २ कौसुम्भम् ३ कुसुमाञ्जनम् ४ रीतिकम् ५ रीतिपुष्पम् ६ पौष्पकम् ७ । तस्य गुणाः । हिमत्वम् । पित्तहिक्कास्रदाहविषकासार्त्तिसर्व्वनेत्रामयनाशित्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥

पुष्पाञ्जलिः, पुं, (पुष्पाणामञ्जलिः ।) कुसुमाञ्जलिः । प्रसूनाञ्जलिः । यथा,—

"पञ्च पुष्पाञ्जलीन्दत्त्वा परिवारार्च्चनञ्चरेत् ॥"

इति तन्त्रसारधृतभट्टः ॥

पुष्पावचायी, [न्] पुं, (पुष्पं अवचिनोतीति । अव+चि+णिनिः ।) मालाकारः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ५६४ ॥

पुष्पासवं, क्ली, (पुष्पस्य आसवम् ।) मधु । इति राजनिर्घण्टः ॥ (यथा, ऋतुसंहारे । ५ । ५ ।

"गृहीतताम्बूलविलेपनस्रजः
पुष्पासवामोदितवक्त्रपङ्कजाः ॥")

पुष्पास्त्रः, पुं, (पुष्पमस्त्रमस्य ।) कन्दर्पः । इति शब्दरत्नावली ॥

पुष्पाह्वा, स्त्री, (पुष्पैराह्वयते स्पर्द्धते इति । आ+ह्वे+कः । ततष्टाप् ।) शतपुष्पा । इति राजनिर्घण्टः ॥

पुष्पिका, स्त्री, (पुष्प्यति विकसतीवेति । पुष्प+ण्वुल् । टापि अत इत्वम् ।) दन्तमलम् । इति हारावली । १९५ ॥ लिङ्गमलम् । इति हेमचन्द्रः । ३ । २९८ ॥ अध्यायान्ते तत्प्रतिपादितोक्तिः ॥

पुष्पितः, त्रि, (पुष्प+क्तः । पुष्पं जातमस्येति । पुष्प+तारकादित्वात् इतच् वा ।) जातपुष्पः । पुष्पविशिष्टः । कुसुमितः । यथा,—

"एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ।
वासितं तद्वनं सर्व्वं सुपुत्त्रेण कुलं यथा ॥"

इति चाणक्यः ॥

पुष्पिताग्रा, स्त्री, (पुष्पितं विकसितमिवाग्रं यस्याः ।) छन्दोविशेषः । तस्य लक्षणम् । यथा,—

"अयुजि नयुगरेफतो यकारो
युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥"

उदाहरणम् ।

"करकिसलयशोभया विभान्ती
कुचफलभारविनम्रदेहयष्टिः ।
स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्रा
व्रजयुवतिव्रतती हरेर्मुदेऽभूत् ॥"

इति छन्दोमञ्जरी ॥

पुष्पेषुः, पुं, (पुष्पं इषुर्यस्य ।) कामदेवः । इति हेमचन्द्रः । २ । १४१ ॥ (यथा, कथासरित्सागरे । ७ । १६ ।

"तुल्याभिलाषामालोक्य स चैकां मुनिकन्यकाम् ।
ययावकस्मात् पुष्पेषुशराघातरसज्ञताम् ॥")

पुष्यः, पुं, (पुष्यन्त्यस्मिन्नर्था इति । पुष+"पुष्यसिद्धौ नक्षत्रे ।" ३ । १ । ११६ । इति क्यप् ।) अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गताष्टमनक्षत्रम् । तत्तु बाणाकारैकतारात्मकम् । इति ज्योतिषम् ॥ तत्पर्य्यायः । सिध्यः २ तिष्यः ३ । इत्यमरः । १ । ३ । २२ ॥ पुष्या ४ । इति भरतः ॥ (यथा, मनुः । ४ । ९६ ।

"पुष्ये तु छन्दसां कुर्य्याद्बहिरुत्सर्ज्जनं द्विजः ॥")

तस्य स्वरूपं यथा,—

"बालपीठकठिनीरजःप्रभे
मध्यमाश्रितविहायसे गुरौ ।
तौलिकात् पृषतशावलोचने
लोचनाद्रिकुमितागताः कलाः ॥"२।५२॥

इति कालिदासकृतरात्रिलग्ननिरूपणम् ॥*॥

तत्र जातस्य फलम् ।

"प्रसन्नगात्रः पितृमातृभक्तः
स्वधर्म्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्तः ।
भवेन्मनुष्यः खलु पुष्यजन्मा
सम्मानचामीकरवाहनाढ्यः ॥"

इति कोष्ठीप्रदीपः ॥

तन्नक्षत्रे गङ्गास्नानफलं यथा,—

"संक्रान्तिषु व्यतीपाते ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः ।
पुष्ये स्नात्वा तु जाह्नव्यां कुलकोटीः समुद्धरेत् ॥"

इति ब्रह्माण्डपुराणम् ॥ * ॥

पौषमासः । कलियुगः । इति मेदिनी । ये, ३८ ॥ (सूर्य्यवंशीयनृपविशेषः । यथा, रघुः ।१८।३२।

"तस्य प्रभानिर्ज्जितपुष्यरागं
पौष्यां तिथौ पुष्यमसूत पत्नी ।
तस्मिन्नपुष्यन्नुदिते समग्रां
पुष्टिं जनाः पुष्य इव द्वितीये ॥"

पुष+भावे क्यप् । पुष्टिः । यथा, ऋग्वेदे । १ । १९१ । १२ ।

"त्रिः सप्त विष्णुलिङ्गका विषस्य पुष्यमक्षन् ॥"

"विषस्यास्मदावरकस्य पुष्यं पोषमक्षन् ।" इति तद्भाष्ये सायनः ॥)

पुष्यरथः, पुं, (पुष्य इव रथः । पुष्ये यात्रोत्सवादौ रथो वा ।) यत् चक्रयानं युद्धार्थं न भवति किन्तु यात्रोत्सवादौ सः । तत्पर्य्यायः । चक्रयानम् २ । इत्यमरः । २ । ८ । ५१ ॥ (यथा, माघे । ३ । २२ ।

"महारथः पुष्यरथं रथाङ्गी
क्षिप्रं क्षपानाथ इवाधिरूढः ॥")

पुष्यलकः, पुं, (पुष्यं पुष्टिं लकति लाकयति वा । लक+अच् ।) गन्धमृगः । (यथा,—

"केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्यलको हतः ॥"

इति व्याकरणम् ॥)

क्षपणकः । कीलः । इति मेदिनी । के, १९९ ॥

पुष्यस्नानं, क्ली, (पुष्ये पुष्यनक्षत्रकाले स्नानम् ।) पुष्याभिषेकः । तस्य विधिर्यथा,—

और्व्व उवाच ।

"शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि पुष्यस्नानविधिक्रमम् ।
येन विज्ञातमात्रेण विघ्ना नश्यन्ति सन्ततम् ॥
पौषे पुष्यर्क्षगे चन्द्रे पुष्यस्नानं नृपश्चरेत् ।
सौभाग्यकल्याणकरं दुर्भिक्षमरकापहम् ॥
विष्ट्यादिदुष्टकरणे व्यतीपाते च वैधृतौ ।
वज्रे शूले हर्षणादौ योगे यदि न लभ्यते ॥
तृतीयायुक्तपुष्यर्क्षं रविसौरिकुजेऽहनि ।
तदा समस्तदोषाणां तत्स्नानं हानिकारकम् ॥
ग्रहदोषाश्च जायन्ते यदि राज्येषु चेतयः ।
तदा पुष्यर्क्षमात्रे तु कुर्य्यान्मासान्तरेऽपि तत् ॥
इयन्तु ब्रह्मणा शान्तिरुद्दिष्टा गुरवे पुरा ।
शक्रार्थं सर्व्वदेवानां शान्त्यर्थञ्च जगत्पते ! ॥*॥
तुषकेशास्थिवल्मीककीटदेशादिवर्ज्जिते ।
शर्कराकृमिभस्मादिदोषेण परिवर्जिते ॥
काकोलूककङ्कैश्च काकोलैर्गृध्रश्येनकैः ।
वर्जिते कण्टकिवनविभीतकविवर्जिते ॥
शिग्रुश्लेष्मातकाभ्याञ्च जलौकाद्यैर्विवर्जिते ।
सुस्थाने चम्पकाशोकवकुलादिविभूषिते ॥
हंसकारण्डवाकीर्णे सरस्तीरेऽथवा शुचौ ।
पुष्यस्नानाय नृपतिर्गृह्णीयात् स्थानमुत्तमम् ॥
ततः पुरोहितो राजा नानावादित्रनिःस्वनैः ।
प्रदोषसमये गच्छेत्तत्स्थानं पूर्व्ववासरे ॥
तस्य स्थानस्य कौवेर्य्यां दिशि स्थित्वा पुरोहितः ।
सुगन्धचन्दनैः पानैः कर्पूराद्यधिवासितैः ॥
गोरोचनाभिः सिद्धार्थैरक्षतैश्च फलादिभिः ।
गन्धद्वारेत्यादिभिस्तु मन्त्रैः सर्व्वाधिवासिकैः ।
अधिवास्य तु तत् स्थानं पूजयेत्तत्र देवताः ॥
गणेशं केशवं शक्रं ब्रह्माणञ्चापि शङ्करम् ।
उमया सहितं देवं सर्व्वाश्च गणदेवताः ।
मातॄश्च पूजयेत्तत्र नृपतिः सपुरोहितः ॥
मङ्गलान् सकलान् कृत्वा नानानैवेद्यसञ्चयम् ।
प्रदद्यात् पायसं स्वादु फलं मोदकयावकौ ॥
अधिवास्य तु तत् स्थानं दूर्व्वासिद्धार्थकाक्षतैः ।
तस्मात् स्थानात्तु भूतान्निःसारयेन्मन्त्रमीरयन् ॥
अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिपालकाः ।
भूतानामविरोधेन स्नानमेतत् करोम्यहम् ॥
ततः करौ पुटीकृत्य मन्त्रेणानेन पार्थिवः ।
आवाहयेदिमान्देवान् पूज्यान् पुष्याभिषेकतः ॥
आगच्छन्तु सुराः सर्व्वे येऽत्र पूजाभिलाषिणः ।